

RUSMIR ŠADIĆ¹

Filozofski fakultet, Univerzitet u Tuzli, BiH

SAVREMENE INTERPRETACIJE ‘SOKRATOVSKOG PROBLEMA’

Sažetak: 'Problem Sokrata' predstavlja jedno od važnijih pitanja u povijesti antičke filozofije. Riječ je o vjerodostojnosti i utemeljenosti izvora koji otkrivaju 'lice' povijesnog Sokrata. Naime, tokom proteklih godina istraživači su se sporili oko toga, kojem od četiri izvora (Aristofan, Platon, Ksenofon i Aristotel) pripada najveći stepen izvjesnosti za rekonstrukciju povijesnog lika filozofa iz Atene. Autor će promotriti ovo pitanje na temelju recentnih istraživanja i pokazati kako se Platonovi dijalozi i Ksenofonovi spisi nadaju kao najpouzdaniji pisani tragovi za definiranje filozofskog portreta Platonovog učitelja.

Ključne riječi: Sokrat, izvori, Platon, izvjesnost, sokratovski problem

1. UVOD

Pitanje ‘sokratovskog problema’, koje uvijek iznova aktualizira analizu izvjesnosti i istinitosti povijesnih svjedočanstava koja imamo o Sokratesu, ostaje otvorenim i nakon brojnih savremenih istraživanja usmjerenih u pokušaju rješenja ove povijesne dileme.

U povijesti propitivanja vjerodostojnosti određenih izvora o Sokratu evidentna je snažna diferencijacija u pogledu ukazivanja primarnog statusa jednim u odnosu na druge. Općeprihvaćeno stanovište jeste da postoje četiri relevantna povijesna svjedočanstva iz kojih je moguće rekonstruirati historijskog Sokrata. To je Aristofanova komedija *Oblakinje*, Platonovi dijalozi, Ksenofonova *Odbrana Sokrata* i *Uspomene o Sokratu*, te Aristotelovi kratki iskazi o određenim Sokratovim stavovima. Dok su neki istraživači označavali određena svjedočanstva povijesno pouzdanijim od ostalih, drugi su bili na stanovištu da je „problem Sokrata“ nemoguće riješiti.

1 E-mail adresa autora: rsmirsadic@yahoo.com

Argumentacija i ponovno propitivanje historijske i teorijske zasnovanosti navedenih izvora o Sokratu nastavlja se do danas. Među savremenim istraživačima Sokratovog filozofskog portreta ističu se tri imena (Gregory Vlastos, W.K.P. Guthrie, Charles Kahn) čija interpretacija ‘sokratovskog problema’, odnosno problema vjerodostojnosti izvora jeste predmet analize ovog skromnog rada.

Slijedeći Guthriea, priznat ćemo da svaki pokušaj koji ima za cilj da se prikaže portret Sokrata, mora započeti s priznanjem da postoji i da će uvijek postojati „sokratovski problem“. To je neizbježno jer on nije ništa napisao i sve što znamo o njemu i njegovu mišljenju dolazi iz pisanih radova ljudi najrazličitijeg karaktera, od filozofa do komediografa, od kojih su mu neki bili strastveno odani, dok su drugi njegov utjecaj smatrali štetnim. O njemu su rečene dvije stvari koje će nas, ako su obje istinite, spriječiti da damo ikakvu značajnu primjedbu o njemu uopće. U jednu se ruku tvrdilo da je njegovo učenje neraskidivo povezano s njegovom čitavom osobnošću, a u drugu, da ne možemo ništa znati o Sokratovoj historijskoj osobi zato što prikazi koje o njemu posjedujemo nisu tek ponešto iskrivljeni, što se može smatrati neizbježnim, već, što su filtrirani kroz umove njegovih učenika i protivnika, od njihovih autora nikad nisu ni bili, zamišljeni biti išta drugo, do li fikcija.²

Budući da su autori četiri sačuvana izvora imali različita interesovanja, svjetonazor i karaktere, u Sokratu su vidjeli različite dimenzije, od kojih su najviše osvijetlili one koje su po njihovom mišljenju bile suštinske i ‘pouzdanost’ sokratovske. Ispostavit će se da najrazličitije svjedočanstvo donosi djelo komediografa Aristofana *Oblakinje*, dok se Ksenofonovim i Platonovim svjedočanstvima o Sokratu pripisuje najveći stepen izvjesnosti i historijske zasnovanosti. Aristotel, iako se samo fragmentarno bavi pitanjem Sokrata i njegove filozofije, zauzima značajno mjesto kao izvor, odakle također nastojimo izvući neke od temeljnih kontura u odslikavanju Sokratovog filozofskog portreta.

Iako moramo priznati da u ogledalu svakog od sačuvanih izvora nećemo vidjeti istu sliku Sokratovog ‘lica’, to nas ne smije odvesti do pomisli da neke od njih odbacimo. Savremeni istraživači su jednoglasni u stavu da je samo posjedovanje sačuvanih svjedočanstava najbolja pomoć u procesu njihovog kompariranja i traganja za historijskim Sokratom. Naime, potrebno je prihvatiti činjenicu da ista slika ostavlja različit utisak na one koji je percipiraju, te shodno tome u njoj vide i opisuju različite dimenzije. Dok se jedni zadržavaju na njenoj izvanjskoj ljepoti ili iscertanom portretu, dotle drugi prodiru dublje, u njenu onostranu dimenziju a time i u suštinsku nakanu slikara. Filozofski

2 W. K. C Guthrie, *Povijest grčke filozofije*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006., str. 310.

portret Sokrata zasigurno se može ubrojati među takva zagonetna umjetnička djela, čije vjerodostojno prenošenje drugima nije determinirano isključivo njegovom složenošću, nego intelektualnom sposobnošću i pronicljivošću onih koji ga opisuju i tumače.

Ipak, pored nesumnjivog značaja koji pripada svim sačuvanim izvorima, unutar ovog rada bit će prezentirana interpretacija trojice pomenutih savremenih istraživača samo o dva relevantna povijesna svjedočanstva, a riječ je o svjedočanstvima Platona i Aristotela.

2. OKSFORDSKA INTERPRETACIJA SOKRATOVE ULOGE U KASNIJOJ GRČKOJ FILOZOFIJI I PROBLEM IZVORA

Sokrat je filozof čija svjetska historijska važnost i slava u velikom mjeri duguju trima naročitim činjenicama. Prvo, njegov život a naročito suđenje i smrt, iako ključni za njegov posthumni utjecaj i položaj, bili su relativno minorni događaji za većinu njegovih savremenika Atenjana i njihovih neposrednih potomaka. Tokom prvih godina nakon njegove smrti, on je bio još uvijek kontroverzna figura, kakvim je smatran i tokom svog kasnijeg životnog perioda. On nije napisao ništa, a bilo je nekoliko spisa od njegovih prijatelja, Platona, Antistena, Ksenofona i drugih sokratovskih autora, čija pisanja u njegovu odbranu i učenja su počela, iako samo postepeno, da okreću ovog ekscentrika i uzbudljivog Atenjanina u intelektualnu i moralnu ikonu.

Sokrat duguje svoj filozofski značaj – to je druga istaknuta činjenica – različitim pravcima koji su ga interpretirali, hvalili, a ponekad čak kritizirali. Riječ je o autorima, čijoj intelektualnoj i edukacijskoj kreativnosti imamo zahvaliti što su načinili grčku filozofiju najvećom kulturnom prisutnošću kakvom nije postala za vrijeme Sokratovog života. Sa osnivanjem oficijelnih škola filozofije, – Akademija, Likeja, Epikurov vrt, Zenonova stoa – i sa manje formalno organiziranim filozofskim pokretima, naročito kinicima, nastaju konteksti za Sokratov povratak na scenu. Obzirom da je svaka škola ili pokret imao svoj vlastiti identitet, njihova interpretacija Sokrata slijedila je 'boju' njegovog učenja koja je prema njima bila dominantna. Međutim, čak i da je bilo više jedinstva među njima, pitanje na kojem stanovištu je Sokrat uistinu bio, bilo je otvoreno i intrigantno, kao što je još uvijek i za nas. Generacije mislilaca nakon Platona, Ksenofona i Antistena, drugi sokratovci bili su suočeni sa vrhuncem višeznačnosti i daleko su bili od potpuno konzistentne slike čovjeka. Oni su morali odlučiti, kao što i mi činimo, šta je njihov Sokrat uistinu bio; radikalni i strog moralist (stoički Sokrat), zajedljivi i egzibicionistički

propovjednik asketizma (kinički Sokrat), neko sa teološkim doktrinama (kao u Ksenofona), ili filozof sa jakim interesima u induktivnim argumentacijama i definicijama (kao u Aristotela).

Treća činjenica koja je utjecala na Sokratovu svjetsko-historijsku važnost vodi nas iznad filozofije u striktnom smislu. Evidencija o njegovoj kulturnoj prisutnosti u antici postaje sve veća što idemo dalje, prema trećem stoljeću kršćanske ere. U vrijeme Rimskog carstva, Sokrat postaje retorički model i primjer, nepromjenjiv subjekt za anegdotaliste, i autor fabrikovanih pisama i predavanja. A za neke rane kršćanske pisce, osobito Justin Martyra, on je najvjestitelj Isusa. U ovom pogledu, fokus je na Sokratovoj nepravednoj optužnici, suđenju, egzekuciji i staloženosti u susretu sa smrću. Ovi biografski detalji su dugo tretirani kao edukacijski modeli, naročito među stoičkim autorima, ali za retoričare Rimskog carstva poput Diona iz Pruse (40-120), Aeliusa, Libanusa i još neke, biografski podaci su bili ono što njihova publika očekuje da čuje.³

Ukoliko analiziramo povijest filozofije u helenističkoj epohi, uvidjet ćemo da autori doksografskih priručnika promatraju Sokrata kao centralnu figuru. S jedne strane, budući da je navodno izučavao fiziku u svojoj mladosti, može biti promatran kao posljednji „jonski“ mislilac, počevši sa Talesom. S druge strane, kao tobožnji osnivač (tvorac) etike, on je stojao na vrhu dvokrakog slijeda. Jedna linija tog slijeda išla je od Platona ka akademiji skeptika, a druga od Antistena preko kinika ka Zenonu i njegovim sljedbenicima.

Budući da je Sokrat primarna figura koja dominira diskusijom u Platonovim dijalozima, mi opravdano postavljamo pitanje o Platonovoj historičnosti. Tačnije, mi pokušavamo razlučiti Sokratov specifični i autentični glas od karakterističnog Platonovog dodavanja i srastanja s njim. Većina modernih znanstvenika sumnja da je moguće u potpunosti odvojiti Sokrata od Platonovog briljantnog kreativnog pera, poredeći pri tome njihovu povezanost sa povezanošću krvi i mesa. Pored toga, postoji opća suglasnost da ono što mi tradicionalno uzimamo za „rane“ sokratovske dijaloge, počevši sa *Apologijom* i završavajući prije *Države*, osigurava najbolju Platonovu evidenciju za autentične sokratovske diskusije i interese.

Učenjaci antike nisu postavljali ‘sokratovski problem’. Za veći dio njih, Sokrat kojeg su oni preuzeli od Platona bio je historijski Sokrat. Ciceron je bio duboko svjestan da je Platon pripisao Sokratu ono što on zove „pitagorejske doktrine“ i sve što Aristotel pripisuje Sokratu može biti upućeno na rane

3 Donald R. Morrison, *The Cambridge Companion to Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011., str. 355.

dijaloge. Epikurejska polemika protiv Sokrata bila je usmjerena na sljedeće dijaloge: *Eutifron*, *Lisis*, *Gorgija* i *Eutidem*. U djelu Diogena Laertijskog *Sokratov život*, svaki od navedenih dijaloga je citiran, izuzev *Gorgije*, a u dodatku, Diogen se referira i na *Apologiju*, *Menon*, *Fedon*, *Simposium* i *Teeteta* – posljednja četiri su izvor za biografske a ne doktrinarne podatke i dokaze. Za Epikteta (55-135), omiljeni dijalozi su *Gorgija* i *Apologija*, a poput ostalih u kasnijoj antici, on se oslanja na i Sokratov dugačak govor iz *Cleitophona* (dijalog koji se pripisuje Platonu iako nije u potpunosti izvjesno ko je autor).

Dok su Platonovi rani dijalozi, naročito *Apologija*, bili fundamentalni za sva Sokratova predstavljanja, doksografska tradicija (pod kojom se ispisivanje standardnih portreta započelih u ranoj helenističkoj eri) je snažno obilježena jednim pasażom iz Ksenofonovih *Memorabilia*. Braneći Sokrata od optužbi za bezbožništvo, Ksenofon naglašava Sokratovu distancu od „beskorisnog“ i „spornog“ traganja unutar prirode (što mi zovemo predsokratovska kosmologija), njegovu isključivu usmjerenost ka traganju za etičkim konceptom, i njegovu prihvatanje znanja koje će kasnije biti suština ljudske odličnosti. Čitaoci Platonove *Apologije* mogu pronaći više nijansiranih izjava sa istim efektom, kao što je i sam Ksenofon našao, ali sama Ksenofonova opširna repriza je u mnogome umanjila Sokratov filozofski značaj za kasnije generacije, što je vidljivo iz sljedećeg doksografskog izvještaja:

„Prvobitni filozofi odlučili su se samo za izučavanje prirode i učinili su to ciljem svoje filozofije. Sokrat, koji je uslijedio mnogo kasnije, kazao je da je ovo bilo nedostižno za ljude i da bi bilo mnogo korisnije propitivati kako najbolje provesti život, izbjegavajući loše stvari i zadobivajući najveći mogući dio dobrih stvari. Vjerujući da je ovo mnogo korisnije, on je ignorisao izučavanje prirode i fokusirao svoje mišljenje na vrstu etičkog raspoređivanja, kako bi mogao razlikovati dobro i loše, ispravno i pogrešno.“

Naime, Sokrat je predstavljan u dvostrukom izdanju, kao utemeljitelj filozofske etike i kao neko ko je odbacio ogranak filozofije kasnije nazvane fizika. Stoga je legitimno postavljanje pitanja da li je on opravdano posmatran, kazano riječima Vlastosa, „isključivo“ kao filozof morala? U nekim slučajevima, naravno, budući da je i Aristip, jedan od njegovih neposrednih sljedbenika, kazao da su odbacili matematiku, dijalektiku i fiziku.⁴

4 Ibid. str. 357-358.

3. SOKRAT NASUPROT SOKRATU U INTERPRETACIJI GREGORY VLASTOSA

Iako neposredno problematiziranje Ksenofonovog svjedočanstva o Sokratu nije primarni cilj ovog teksta, bitno je napomenuti da mu Gregory Vlastos priznaje izvjesni legitimitet i vjerodostojnost u pogledu potrage za historijskim Sokratom, te ga smatra alternativom Sokratu iz ranih Platonovih dijaloga.

Međutim, i pored takvog mišljenja, Vlastos ukazuje na određenu razliku između ispisivanja Sokratovog portreta, koji je proizašao iz pera Ksenofona i Platona. Naime, Ksenofonov Sokrat je bez ironije i paradoksa, a bez toga Platonov Sokrat ostaje potpuno ogoljen i bezličan. Dok Ksenofonov Sokrat svjedoči postojanje Transcendencije koja stvara i uspostavlja poredak, te raspravlja o pitanjima koja pripadaju teologiji, dotle Sokrat iz Platonovih dijaloga ostaje vezan isključivo za probleme unutar ljudskog iskustva. Ovo nam ukazuje da jedan od dva izvora griješi, odnosno daje iskrivljenu sliku o historijskom Sokratu. Međutim, činjenica da nam Platon daje određene informacije koje su potvrđene i drugim izvorima, prema mišljenju Vlastosa, dovoljan je argument da prihvatimo Platona kao primarni izvor, uz ono što nam potvrđuje Aristotel. Konačno, razumijevanje i intelektualna pronicljivost koju Platon pokazuje u filozofskim temama daje legitimitet Vlastosovom stavu, koji ipak poziva na korištenje onih dijelova Ksenofonovog svjedočanstva koji su u skladu sa Platonovim kazivanjem. Također, analizirajući Aristotelova svjedočanstva o Sokratu, Vlastos im pridaje određeni značaj, argumentirajući takav stav činjenicom da se Aristotel pored Platonovih dijaloga, koristio i drugim sokratovskim dijalozima, primjerice onima Antistena, Eshina i Aristipa, te imao priliku razgovarati sa nekim Sokratovim savremenicima, odakle je nesumnjivo crpio određene informacije o historijskom Sokratu.⁵

Govoreći o Sokratu kod Platona, Vlastos kaže da postoje njih dvojica. Naime, u različitim segmentima Platonovog korpusa dva filozofa nose ime Sokrat. Ličnost ostaje ista. Međutim, u različitim sklopovima dijaloga on čini njihove filozofije toliko različitim da one ne bi mogle biti opisane kao koha-bitirajuće u istom umu, osim ako je riječ o umu šizofreničara. One su međusobno toliko različite u sadržaju i metodi, kao što se jedna od njih razlikuje od neke sasvim treće filozofije.

U nastojanju da argumentira ovu tvrdnju Vlastos, razlikujući tri grupe dijaloga, otkriva kako se Sokrat Platonovih ranih dijaloga (SE), razlikuje od

5 Damir Marić, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002., str.23.

Sokrata Platonovih dijaloga srednjeg perioda (SM). Naime, prema Vlastosu, hronološka kategorizacija Platonovih dijaloga izgleda ovako:

1 grupa:

- a) rani (elenktički) dijalozi, po abecednom redu: Apologija (*Apology*), Harmid (*Charmides*), Kriton (*Crito*), Eutifron (*Euthyphro*), Gorgija (*Gorgias*), Hipija Manji (*Hippias minor*), Ion (*Ion*), Lahet (*Laches*), Protagora (*Protagoras*), Država (*Republic*).
- b) prijelazni dijalozi (poslije elenktičkih dijaloga a prije dijaloga iz druge grupe): Eutidem (*Euthydemus*), Hipija Veći (*Hippias Major*), Lisis (*Lysis*), Meneksen (*Menexenus*), Menon (*Meno*).

2 grupa: dijalozi Platonovog srednjeg perioda, hronološki: Kratil (*Cratylus*), Fedon (*Phedo*), Simposium (*Symposium*), Država II-X (*Republic*), Fedar (*Phaedrus*), Parmenid (*Parmenides*), Teetet (*Theatetus*).

3 grupa: dijalozi Platonovog kasnog perioda, hronološki: Timaj (*Timaeus*), Kritia (*Critias*), Sofist (*Sophist*), Državnik (*Politicus*), Fileb (*Philebus*), Zakoni (*Laws*).⁶

Koliko su izražene razlike između filozofije koju Platon stavlja u usta ranom Sokratu (SE), s jedne strane, spram filozofije koju on izlaže kroz Sokrata srednjeg perioda (SM) s druge strane, Vlastos otkriva kroz deset teza, od kojih svaka opisuje, u A verziji, crtu ranog Sokrata (SE) izloženu samo u dijalozima prve grupe, a u verziji B, opisuje crtu Sokrata srednjeg perioda (SM), izloženu isključivo u dijalozima druge grupe. Vlastosovih deset teza izgleda ovako:

I(A) Sokrat ranog perioda je isključivo filozof morala.

I(B) Sokrat srednjeg perioda je filozof morala *i* metafizičar *i* epistemolog *i* filozof znanosti *i* filozof jezika *i* filozof religije *i* filozof edukacije *i* filozof umjetnosti. Cijela enciklopedija filozofske znanosti je njegov domen.

II(B) Sokrat srednjih dijaloga je imao grandioznu metafizičku teoriju „odvojenog postojanja“. Govorio je o separabilnom duhu koji uči posredstvom „sjećajućih“ dijelova iz prenatalnog fonda znanja.

II(A) Sokrat ranih dijaloga nema takvu teoriju.

III(A) Sokrat (SE) tražeći znanje elenktički, odražava priznanje da on nema nikakvo znanje.

⁶ Gregory Vlastos, *Socrates – Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991., str. 46.

III(B) Sokrat (SM) traži praktično (demonstrativno) znanje i uvjeren je da ga nalazi.

IV(B) Sokrat (SM) ima složen, trostruki model duše.

IV(A) Sokrat (SE) ne zna ništa o tom modelu.

V(B) Sokrat (SM) je ovladao matematičkim znanostima svoga vremena.

V(A) Sokrat (SE) ne pokazuje interes za ovim znanostima i ne daje evidenciju ekspertize u bilo kojoj od njih kroz rane dijaloge.

VI(A) Sokratova (SE) koncepcija filozofije je populistička.

VI(B) Sokratova (SM) koncepcija filozofije je elitistička.

VII(B) Sokrat (SM) iznosi političku teoriju čiji poredak rangiranja konstitucija smješta demokratiju uz najgore savremene oblike vladavine, (čak) ispod timokracije i oligarhije, koja ima prednost samo u odnosu na bespravnu tiraniju.

VII(A) Sokrat (SE) nema takvu teoriju. Iako snažno kritikuje politička kretanja u Atini, govori da preferira grad sa njegovim zakonima za bilo koju savremenu državu. Ali je ostavio neobjašnjeno to racionalno preferiranje.

VIII Homoerotska privrženost istakuta je u konceptu *erosa* kod obojice (SE i SM). Ali u kasnijim spisima oni imaju metafizičku pozadinu u ljubavi za transcendentnu Ideju ljepote koja u potpunosti nedostaje u ranijim.

IX(A) Za Sokrata (SE) pobožnost se sastoji u služenju božanstvu koje, iako u potpunosti nadnaravno, rigorozno je etično u svom vlastitom karakteru i u zahtijevanju istog činjenja kod čovjeka. Njegova lična religija je praktična, realizirana u djelovanju.

IX(B) Sokratova (SM) lična religija koncentrisana je u komunikaciji sa božanstvom, ali bezličnim (formama). Ona je mistična, realizovana u kontemplaciji.

X(A) U ranim (elenkičkim) dijalozima Sokratova (SE) metoda filozofskog propitivanja je suprotna: on vodi moralnu istinu posredstvom pobijanja teza odbranijenih od strane izdvojenih sagovornika. Ovo prestaje u prijelaznim dijalozima: tamo on tvrdi protiv teza koje je ponudio i tako se protivi sam sebi.

X(B) U slijedu dijaloga od *Menona* preko *Fedra* Sokrat (SM) je didaktički filozof, tumačenje istine za pristajanje sugovornika. Metafizička teorija prethodeći dijalozima srednjeg perioda je podvrgnuta kritici Parmenida, i onda Sokrat, ispitujući svježi početak, pokreće novi, majeutički način istrage u *Teetetu*.⁷

7 Ibid. str. 48-49.

Dakle, Vlastos je na stanovištu da je Platonov Sokrat iz ranih dijaloga, čije specifične osobine su naprijed izložene, u potpunoj opoziciji spram Sokratovog imenjaka predstavljenog u dijalozima iz druge grupe. Argumentirajući svoj stav o nepremostivim razlikama između Sokrata ranih i srednjih dijaloga, Vlastos smatra da je upravo taj drugi historijska ličnost, oživljena od strane Platona u „izmišljenim“ konverzacijama koje istražuju njegov sadržaj i izlažu njegovu metodu. Vlastos svjesno koristi termin „izmišljene“ a ne „saopćene“, jer se samo Ksenofon poziva na sokratovske konverzacije u koje se lično osvjedočio, dok Platon to ne čini. Izuzetak predstavlja *Apologija*, gdje on odstupa od svog puta i načina kazivanja, kada skreće pažnju na svoje prisustvo na suđenju, ali ostavlja sebe izvan sokratovske drame koju stvara i improvizira. Stoga, Vlastos zaključuje, da su svi rani radovi Platona, označeni kao prilozi filozofiji, a ne biografiji kao takvoj.

Prema Vlastosovoj hipotezi, Platonova najveća briga, u potpunoj suprotnosti spram Ksenofonovog navodnog cilja u njegovim sokratovskim spisima, nije sačuvati sjećanja na sokratovska filozofiranja, nego kreirati ih iznova – kako bi to živilo u dramama čiji protagonist filozofira *više* sokratovski. Ti materijali su obilno korišteni što je bilo i očekivano. Međutim, u stvaranju toga Platon producira, a ne reproducira Sokratovo filozofiranje. Upotrebljavajući književno sredstvo koje dopušta Sokratu da govori sam za sebe, Platon čini da može reći štogod on – Platon – misli u vrijeme pisanja da bi bilo najracionalnije za Sokrata.

Imajući na umu ovu Vlastosovu hipotezu, sasvim je jasno zašto on ignorira pitanja poput onog: „Da li je Platon mogao čuti šta je Sokrat rekao u ovoj ili toj situaciji?“ Sve što Platon stavlja u usta Sokrata je zapravo „mljevenje na svoj mlin“. Budući da je opisan karakter (Sokrata) bio iznad svakog filozofa Zapada, odslikavajući čovjeka koji je živio svoju filozofiju, sam pisac (Platon), duboko svjestan te činjenice, ima razlog da nam ispriča više o životu čovjeka, uključujući njegov unutrašnji život, dopuštajući nam potpuniji, mnogo intimniji pogled čovjeka nego što nam je dato o bilo kojoj ličnosti, stvarnoj ili izmišljenoj u cijeloj antičkoj grčkoj literaturi. Ipak, *piščeva najveća briga je uvijek filozofija* – istine afirmirane od strane Sokrata, branjene njegovim argumentima, realizovane u njegovom životu, propozicije su koje ako su istina za Sokrata istina su za sve.

Ukoliko to prihvatimo kao Platonov primarni interes, iznenađuje činjenica da je pisao u formi dijaloga umjesto jednostavno iznesene proze. Za generacije prije njega – od prvih filozofa Mileta, do Sokratovih savremenika, Anaksagore, Diogena iz Apolonije, i Demokrita – proza je bila favorizirano sredstvo

prirodnog uviđanja/ispitivanja, dok su za etička i politička promišljanja grčki filozofi bili okrenuti formi dijaloga. Primjer toga, jeste Herodot u dijelovima gdje se fokusira na etička pitanja.

Vlastos navodi podatak da Platon nije bio prvi koji se okušao u pisanju koristeći formu dijaloga. Takav zaključak argumentiran je iz dva provjerena izvještaja: Aristotel imenuje određenog Aleksamenuša kao prvog pisca filozofskih dijaloga; a Theopompus (historičar, savremenik Demostena i Aristotela) optužuje Platona da je većinu dijaloga plagirao od Aristipa i Antistena.

Nakon što se okušao u dramskom stilu, koji je probudio njegove umjetničke darove i sposobnosti, Platon stvara mala umjetnička djela (literarne kreacije). Oduševljenje proisteklo iz takvih kreacija držalo ga je godinama. Međutim, umjetnik kod Platona nije mogao zamijeniti filozofa. Moramo pretpostaviti da je filozofsko istraživanje bilo *primum mobile* u sastavljanju ovih ranih dijaloga ništa manje od onih koji su kasnije napisani, i da kroz cijelu ovu prvu fazu njegovog pisanja Platon ostaje uvjeren u supstancijalnost istine Sokratovog učenja i čvrstoću njegove metode. Harmonija dva uma nije kruta: slika oca inspiriše, vodi, dominira, ali ne okiva Platonovu filozofsku potragu. Dakle, kada nađe uvjerljiv razlog da se uputi duž novih puteva, on ni tada ne osjeća potrebu da prekine svoju ličnu vezu sa Sokratom. Kada ga one povedu ovim novim putevima, nesokratovskim i antisokratovskim konkluzijama, koje postaju vidljive u vrijeme kada počinje pisati *Menon*, dramatičareva privrženost njegovom progatonisti, uzvraćajući ljubav čovjeka prema prijatelju i učitelju njegove mladosti, nadživljava ideološku separaciju. I tako, *kako se Platon mijenjao, filozofska ličnost njegovog Sokrata se također mijenjala*.⁸

4. C. KAHN U POTRAZI ZA SOKRATOM I NJEGOVA INTERPRETACIJA PLATONOVIH SOKRATOVSKIH DIJALOGA

Određujući problem interpretacije Platonovog mišljenja kao *jedinstven*, C. Kahn otkriva svoju posvećenost ovom pitanju. Prema njegovom mišljenju, to imamo zahvaliti činjenici što je Platon bio najveći literarni umjetnik među filozofima prve generacije. Međutim, problem ne proizilazi jednostavno iz Platonove umjetnosti, nego također i iz specifične literarne forme koju bira (tj. dijaloga), kao i iz načina na koji on izvodi ovu formu.

Analizirajući povijest platonске interpretacije, C. Kahn zaključuje kako postoje tri *priznate* mogućnosti:

8 Ibid. str. 50-51.

- 1 *Pluralizam*, interpretacija zastupana od strane George Grotea, velikog historičara Grčke. Sukladno Groteu, Platon nema fiksirane ili čvrste dogme. On je istinski istraživač, slijedeći argument (u pravcu) gdje ga on vodi. On može uvijek vidjeti više problema nego rješenja. Stoga kontradiktornosti između dijaloga ne mogu biti limitirajuće.
- 2 *Razvojni* pogled, zastupan od strane glavnog toka 'učenosti' u Engleskoj. (Guthrieva *Povijest grčke filozofije* je standardan primjer). Platon se kreće od ranog sokratovskog perioda, pod predominantnim utjecajem njegove (učiteljske) filozofije, gdje su dijalozi tipično aporetični i neubjedljivi. (Prema ovom gledištu, tu je kasniji, „kritički“ period, koji nas ovdje ne interesira). Srednji period, najbolje predstavljen u *Fedonu* i u *Državi*, okarakterisan je metafizičkom doktrinom Formi. (Kao izvanredan primjer ovakvog pristupa Kahn navodi interpretaciju Gregory Vlastosa, koji tvrdi da je sokratovska filozofija iznesena u ranim dijalozima u potpunoj opoziciji spram sadržaja srednjih dijaloga, odnosno onog što predstavlja Platonovu zreliju poziciju.)
- 3 *Unitarna* interpretacija, ide natrag do Schleiermachera, koji nastoji vidjeti samo jedan filozofski pogled koji proizilazi iz svih ili većine dijaloga. Prema Schleiermacheru, poredak dijaloga je poredak filozofske edukacije. Prema savremenoj Tibingenskoj školi, poredak nije bitan, budući ezoterijska poruka je uvijek ista: svi ili većina dijaloga aludira na „nenapisane doktrine“, tzv. doktrina Prvih Principa. Najupečatljiviji američki predstavnik ove ujedinjujuće tendencije bio je Paul Shory, koji je napisao knjigu pod nazivom *Jedinstvo Platonovog mišljenja* (The Unity of Plato's Thought).⁹

Što se tiče Kahnovog vlastitog pogleda kada je riječ o ovom problemu, on ne odgovara u potpunosti niti jednom od tri naprijed izložena, iako priznaje da, ukoliko bi ih klasificirao, *unitarna tradicija* bi bila najbliža njegovom stavu. Razlike koje uočava unutar različitih dijaloga, Kahn radije vidi kao razvoj Platona kao pisca, odnosno kao označavanje različitih nivoa u njegovoj literarnoj karijeri, prije nego kao različite faze u njegovom mišljenju. Evidentirajući postojanje različitih promjena u Platonovom političkom mišljenju između *Države* i *Fedra*, Kahn iznosi pretpostavku da neki dijalozi datiraju iz vremena kada Platonovo metafizičko mišljenje još uvijek nije bilo u punini

9 Charles Kahn, *A New Interpretation of Plato's Socratic Dialogues* (The Harvard Review of Philosophy), 1995., str. 28.

formirano. Među dijaloge te kategorije Kahn ubraja sljedećih pet: *Apologija*, *Kritija*, *Ion*, *Hipija*, *Menon*, *Gorgija*, dok s druge strane u proleptičke dijaloge, koji predstavljaju svjesno pripremanje puta za ‘srednji’ period, ubraja *Laheta*, *Eutifrona*, *Protagoru* i *Menona*.

Tema Kahnove interpretacije je dvostruka: negativna i pozitivna, dekonstrukcija i rekonstrukcija.

Moment dekonstrukcije, ima za cilj potkopavanje „standardnog pogleda“ perioda u Platonovom ranom djelu kada je filozofija suštinski bila filozofija Sokrata; stoga Kahn ima namjeru izazvati autoritet Aristotela, na kojem ovaj pogled konačno počiva. Standardan rezultat jeste pseudohistorijski izvještaj filozofije Sokrata i interpretacija dijaloga koja nudi hipotetički izvještaj Platonove intelektualne biografije.

Jasno je da Aristotel, za svoju vlastitu svrhu, identificira filozofiju Sokrata sa traganjem za definicijom u dijalozima poput *Laheta* i *Eutifrona* i sa poricanjem *akrasie* (slabost volje) u *Protagori*. Ali, Kahn je stava da Aristotel nije pouzdan historičar, te nas podsjeća kako je on prisilio istraživanje predsokratske filozofije u svoju vlastitu konceptualnu šemu četiri uzroka. I još manje je vjerodostojan kada je u pitanju Sokrat, koji nije ostavio ništa zapisano.

U prilog takvom mišljenju, Kahn napominje da Aristotel dolazi u Atinu kao sedamnaestogodišnjak, više od trideset godina poslije Sokratove smrti. On je bio odvojen od Sokrata cijelom generacijom sokratovske literature, od koje su Platonovi dijalozi očito bili najvažniji za njihov filozofski sadržaj. Usmena tradicija Akademije mogla mu je osigurati da doktrinu Formi pripíše Platonu, a ne Sokratu. Iznad toga, Aristotel je bio svoj vlastit (sam svoj). On prepoznaje da su Sokratova filozofija u ranijim Platonovim dijalozima i kasnija stoička bile iste. Za Aristotela i stoike lik Sokrata služi definiranju određene pozicije u teorijskoj raspravi. Ali moderni znanstvenici koji ih slijede u njihovim koracima propagiraju pisanje povijesti. I budući da oni izlažu Platonovo literarno stvaralaštvo kao historijske dokumente, rezultat je pseudohistorijski izvještaj Sokratove filozofije.

Konsekvence takvog pristupa su daleko pogubnije za naše razumijevanje Platonovog vlastitog rada. Znanstvenici koji vjeruju da mogu identifikovati Sokratovu filozofiju u Platonovim ranijim dijalozima, upućuju zatim na interpretaciju različitih dijaloga kao ‘kamen temeljac’ uz Platonovu putanju od Sokratovog učenja ka njegovoj vlastitoj nezavisnoj poziciji kao originalnog filozofa. Ali takva procjena Platonovog razvoja je čisto hipotetička: to nije utemeljeno niti na jednoj nezavisnoj dokumentaciji. Stoga, prema Kahnovoj alternativnoj interpretaciji, ono što mi tražimo u tzv. sokratovskim dijalozima

ma nije evolucija Platonovog mišljenja nego razmatranje njegove pedagoške strategije, u sastavljanju niza dijaloga pažljivo konstruiranih da pripreme umove njegovih čitalaca za sistematično razumijevanje njegove nove i skroz nepoznate vizije realnosti – vizije koju je on bio naknadno, postepeno, i samo djelomično izložio u svom književnom radu.

Da bismo postupili pravedno prema Platonovom geniju kao filozofskom piscu, moramo prvo osloboditi ga od sjene, ili radije od utvare, od historijskog Sokrata. Zbog toga je izučavanje sokratovske 'vrste' i njegovih izmišljenih karakteristika veoma važno. Historijski Sokrat nestaje iz vidokruga; na njegovo mjesto nastupa raznolika literarna kreacija, Sokrat sokratovaca.

Stoga, prema mišljenju Kahna, mi znamo veoma malo o Sokratovoj filozofiji. To malo što znamo pronađeno je u Platonovoj *Apologiji*, koja nije fikcijski dijalog nego literarni zapis javnog događaja, Sokratovog suđenja. Ovo je događaj na kojem je Platon lično prisustvovao, zajedno sa stotinama drugih Atenjana. Konsekventno tome, postoji historijski pritisak na Platonovu prezentaciju Sokrata u *Apologiji* što nije slučaj niti u jednom drugom dijalogu. Dijalozi su uglavnom lične konverzacije, a Platon je bio slobodan da ih načini kako želi. Iz paralela u radovima Eshina, Fedona i Ksenofona, mi možemo vidjeti da historijska tačnost, ili čak hronološka mogućnost, nije karakteristika žanra.

Moralni stav Sokrata i njegova spremnost da se suoči sa smrću radije nego da počinu nepravedno djelo bili su zasigurno od najveće važnosti za Platona. Ali mi ne znamo detaljnu filozofiju Sokrata koja može pružiti ključ za razumijevanje Platona ili interpretacije njegovih ranih radova.¹⁰

Sumirajući prednosti vlastitog pristupa, Kahn ukazuje na „pozitivni“ i „negativni“ doprinos:

– „negativni uspjeh“ jeste osloboditi se neke nedokazane historije: pseudohistorijskog izvještaja sokratovske filozofije i nedokumentovanog izvještaja Platonovog intelektualnog razvoja

– „pozitivni doprinos“ je dvojak. Prvo, dobivamo više ujednačen pogled na Platonovu filozofiju, uprkos nekim podešavanjima i usavršavanjima u teoriji Formi, metafizičko-onosvjetska vizija ostaje centralna u Platonovom kasnijem radu. I drugo, ostvarujemo mnogo suptilnije razumijevanje njegove umjetnosti u komponiranju dijaloga. Poslije svega, Platon je imao problem. U jednu ruku on je bio nadaren dramatičar, jedan od najvećih pisaca svijeta ikada viđenih. U drugu ruku on je bio sljedbenik Sokrata, koji ništa nije napisao ali je filozofirao svakom riječju i svakim dahom.

10 Ibid.str. 29-30.

Platon je bio zapravo svjestan poteškoća i nedostataka komunikativnog filozofskog mišljenja u pisanoj formi. U *Fedru* on poredi knjigu sa statuom, koja izgleda živa ali uvijek daje isti odgovor ako je nešto pitamo. Stoga on insistira da ozbiljan filozof nikada ne uzima njegov pisani rad ozbiljno. Ipak, Platon je imajući na raspolaganju Sokratovu dijalošku formu kao popularan žanr, transformirao isti iz jedne prilično minorne u glavnu umjetničku formu i izraz glavnog filozofskog mišljenja. Platon je ostao lojalan svom sokratovskom naslijeđu pisanja samo dijaloga, i određivanja najviše forme filozofije terminom kojeg je on izumio: dijalektika, koji doslovno znači „umjetnost konverzacije“.¹¹

Kada je riječ o Aristotelu kao izvoru o historijskom Sokratu, Kahn je na stanovištu da je Aristotelovo svjedočanstvo u potpunosti proizašlo iz uvida u Platonove dijaloge. Čak se iz Kahnovog teksta može zaključiti kako on smatra da Aristotel, iako je koristio Platonova svjedočanstva o Sokratu, nikada nije razgovarao o tome sa Platonom. Da teorija ideja pripada Platonu, jedan je od rijetkih navoda u kojima možemo vjerovati Aristotelu i prihvatiti to kao činjenicu, a sve drugo, smatra Kahn, možemo posmatrati isključivo kao Aristotelove spekulacije proistekle iz čitanja Platonovih dijaloga.

Kahn smatra da postoje tri glavne zamjerke Vlastosovom oslanjanju na Aristotelesovo svjedočanstvo: 1. Aristotelesove mane kao povjesničara filozofije, 2. hermeneutički problem korišćenja spisa iz četvrtog stoljeća kao sredstava za razumijevanje intelektualne povijesti petog stoljeća, 3. pretpostavka da bi tako kreativan mislilac, poput Platona, dvanaest ili više godina pisao mnogobrojna filozofska djela bez značajnog udaljavanja od učenja svog učitelja.¹²

5. GUTHRIEVA ANALIZA ‘POVIJESNIH’ SVJEDOČANSTAVA O SOKRATU

Analizirajući poziciju Sokrata i Platona u povijesti mišljenja, Guthrie smatra kako je Platon, iako učenik, daleko sofisticiraniji filozof od Sokrata te označava novi početak u povijesti intelektualnog napredovanja. Guthrie ne dijeli s drugima skepticizam u vezi sa potragom za historijskim Sokratom. On smatra kako je ‘problem Sokrata’ većim dijelom tvorevina samih znanstvenika koji su često favorizirali jedan među različitim izvorima. Da bismo dobili

11 Charles Kahn, *A New Interpretation of Plato's Socratic Dialogues*, str. 34-35.

12 Damir Marić, „Aristoteles o Sokratesu“, u zborniku: *U Sokratu se krije Sokrat*, ed. Željko Škuljević, Hijatus, Zenica-Banja Luka, 2011., str. 95.

potpunu sliku o historijskom Sokratu, Guthrie sugerira kako je neophodno komparirati sačuvana svjedočanstva, te smatati ih komplementarnim.

Iako Guthrie prihvata stav da se za Sokratov osobni izgled, karakter i navike možemo s punim povjerenjem obratiti i Platonu i Ksenofonu, ipak, kada je riječ o njegovim filozofskim stavovima, primarno se trebamo osloniti na one koji su i sami bili filozofi, te su ga vjerovatno najbolje i razumjeli; a to su Platon i Aristotel.

Interpretirajući različita mišljenja o tome šta je kod Platona njegovo a šta Sokratovo, Guthrie u svojoj *Povijesti grčke filozofije*, navodi Burnet-Taylorovu tezu prema kojoj se za sve što je u Platonovim dijalozima stavljeno u Sokratova usta mora pretpostaviti da je stvarno ono što je Sokrat rekao za svog života. Kad bi to bila istina, mnogo onog što se tokom stoljeća smatralo Platonovim najkarakterističnijim doprinosom filozofiji, ne bi uopće bilo njegovo, već samo reproduciranje glasa njegova učitelja. To se napose odnosi na poznatu »teoriju ideja«, koja je u nekim od najvećih Platonovih dijaloga poput *Fedona* i *Države*, objašnjena kroz Sokratova usta.¹³

Analizirajući poziciju Platona, odnosno Aristotela kao vjerodostojnog izvora za otkrivanje historijskog Sokrata, Guthrie navodi argumente koji jačaju poziciju i jednog i drugog, te njihova svjedočanstva predstavlja kao legitimna. Na osnovu Platonove godine rođenja (427.), Guthrie zaključuje kako je imao priliku družiti se sa Sokratom punih deset godina, što svakako predstavlja kratak period učiteljevog života, ali sasvim dovoljan da učenik usvoji temeljne ideje Sokratove filozofije. Aristotel, iako nije imao tu privilegiju da upozna Sokrata, dvadesetogodišnji boravak na Akademiji pod Platonovim mentorstvom osposobio ga je za buduće filozofske poduhvate, u kojima Aristotel svojim čitaocima otkriva jasnu diferencijaciju između Platonovog i Sokratovog govora. Budući da je Aristotelov pristup isključivo filozofski, Guthrie je stava kako je njegov doprinos rješenju sokratovskog problema od neprocjenjivog značaja.

Konačno, Guthrie nas podsjeća da Aristotelov interes za Sokrata nije lične prirode, niti je moguće uputiti bilo kakav prigovor koji bi bio na tragu pripisivanja Aristotelu pristrasnosti spram samog Sokrata. Možda u činjenici što Aristotel nije izravno poznao Sokrata leži njegova najveća prednost u odnosu na ostale izvore, budući mu daje naročiti legitimitet a kod nas odagnava sumnje koje možda ipak imamo kada su u pitanju Sokratovi savremenici, Ksenofon i Platon, jer je poznata njihova emocionalna vezanost za učitelja. Postojanje emocija jeste snažna pretpostavka za rađanje pristrasnosti, koja u našem

13 Guthrie, W.K.C., *Povijest grčke filozofije*, str. 335.

slučaju svakako može emanirati jedan pseudohistorijski izvještaj. Dok su se Platon i Ksenofon kroz svoj filozofski izraz borili da očuvaju lijepo sjećanje na pravednog Sokrata, Aristotel je nastojao da jasno odredi kvalitativni stepen njegovog intelektualnog angažmana u cilju afirmiranja filozofije kao takve.

6. UMJESTO ZAKLJUČKA

Nakon uviđanja raznolikih pristupa i interpretacija sokratovskog problema – koji se očituju u Vlastosovom favoriziranju Platonovih dijaloga koji pripadaju srednjem periodu, Kahnovom skepticizmu spram vjerodostojnosti Aristotelovih svjedočanstava, te Guthrievom prihvatanju svih sačuvanih izvora kao komplementarnih, čijim poređenjem možemo otkriti historijskog Sokrata – nailazimo na mnoga pitanja koja pred nas izbijaju. Da li neprekidna borba za Sokrata istovremeno ostavlja skrivenim samog Sokrata? Da li ćemo ikada biti u stanju da potvrdimo da je potraga okončana i da je Sokrat otkriven, ili ćemo ‘vječno’ skidati vela koja na Sokratovo lice nabaciše njegovi učenici, savremenici i sljedbenici njegovog mišljenja? Da li su to svjesno činili, ili bolje kazano, da li je Sokrat jednostavno iskorišten kao snažan filozofski autoritet preko koga je trebalo kazati ono što se u određenom trenutku naprosto željelo? Ili je pak Sokrat kao filozofski autoritet zloupotrijebljen na putu realizacije drugih ciljeva i nakana? U svakom slučaju, iskazati određene sadržaje – za koje niste sigurni kakva reakcija slijedi – kroz usta drugih, svakako je bezbolnije, budući da je sudbina Sokrata bila dovoljna lekcija iz povijesti. Na kraju, možda skeptično i anarhistički, ali potraga za stvarnim Sokratom se ipak nastavlja.

BIBLIOGRAFIJA

- Ahbel-Rappe, Sara & Kamtekar, Rachana, *A Companion to Socrates*, Blackwell Publishing, 2006.
- Guthrie, W.K.C., *Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 1971.
- Guthrie, W.K.C., *Povijest grčke filozofije*, Naklada Jurčić, Zagreb, 2006.
- Kahn, Charles, *A New Interpretation of Plato's Socratic Dialogues* (The Harvard Review of Philosophy), 1995.
- Marić, Damir, *Sokrates i kinici*, Hijatus, Zenica, 2002.
- Marić, Damir, *Kinici i metafizika*, Hijatus, Zenica, 2000.

- Morrison, Donald R., *The Cambridge Companion to Socrates*, Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- Platon, *Obrana Sokratova*, Demetra, Zagreb, 2000.
- Platon, *Fedon*, Naklada Jurčić, Zagreb, 1996.
- Platon, *Kratil-Teetet-Sofist-Državnik*, Plato, Beograd, 2000.
- Škuljević, Željko, *U Sokratu se krije Sokrat*, Hijatus, Zenica-Banja Luka, 2011.
- Škuljević, Željko, *Dijalog sa Sokratom*, Hijatus, Zenica, 1996.
- Vlastos, Gregory, *Socrates – Ironist and Moral Philosopher*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991.
- Vlastos, Gregory, *Socratic Studies*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- Warnek, Peter, *Descent of Socrates*, Indiana University Press, 2005.
- Zuckert, Catherine H., *Plato's Philosophers – The Coherence of the Dialogues*, The University of Chicago Press, 2009.

RUSMIR ŠADIĆ

Faculty of Philosophy, University of Tuzla, BiH

CONTEMPORARY INTERPRETATIONS OF
'SOCRATIC PROBLEM'

Abstract: 'The problem of Socrates' represents one of the most important issues in the history of ancient philosophy. It is about credibility and foundation of sources that reveal the 'face' of the historical Socrates. In fact, in recent years researchers have disputed about it, where one of four sources (Aristophanes, Plato, Xenophon and Aristotle) belongs to the highest degree of certainty for the reconstruction of the historical character of the philosophers of Athens. The author will take up this issue on the basis of recent studies and show how the dialogues of Plato and Xenophon writings show as the most reliable written records to define the philosophical portrait of Plato's teacher.

Keywords: Socrates, sources, Plato, certainty, Socratic problem

Primljeno: 18.2.2014.

Prihvaćeno: 4.5.2014.